

HASAN AKSAKAL
Türk Politik Kùltüründe Romantizm

HASAN AKSAKAL (d.1983), Witwaterstrand, Uludağ ve İstanbul üniversitelerinde öğrenim gördükten sonra, doktorasını İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladı. Halen Nişantaşı Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi olan Aksakal, *Açık Gazete*'de yazarlık; *Gelenekten Geleceğe* ve *Bibliotech* dergilerinde yayın kurulu üyeliği yaptı. Çeşitli ulusal ve uluslararası akademik dergi ve kitaplarda otuzdan fazla makalesi ve çeşitli gazetelerin eklerinde kitap eleştirileri yayımlandı. Aksakal'ın "Aydınlanma" Çağından "Karanlık" Yüzyıla: *Politik Romantizm ve Modernite Eleştirileri* (Kadim, Ankara, 2011) ve *Türk Cogitosu ve Modern Türkiye'de Politik Yaşam* (Kitabevi, İstanbul, 2013) başlıklı yayımlanmış iki de kitap çalışması ile İstanbul Orient Enstitüsü'nün Pera-Blätter serisi kapsamında Jay Winter ve E. J. Zürcher gibi tarihçilerden kitapçık çevirileri bulunuyor.

İletişim Yayınları 2205 • Araştırma-İnceleme Dizisi 364

ISBN-13: 978-975-05-1818-8

© 2015 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2015, İstanbul

EDİTÖR Ahmet Insel

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI "Mehmet Emin'in [Yurdakul] *Tan Sesleri* kitabında

'Ey İğnem Dik' şiirine eşlik eden illüstrasyon", Erol Koroğlu,

Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı, 1914-1918,

İletişim Yayınları, 2010 (1. baskı 2004), s. 522.

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Birhan Koçak

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

HASAN AKSAKAL

Türk Politik Kültüründe Romantizm

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	9
GİRİŞ.....	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
TÜRK ROMANTİKLERİ: MODERNLEŞMENİN ÇELİŞKİLERİ	33
“Türk Romantizmi”: Bir Açıklama Girişimi.....	34
Türk Romantiklerine Dair Bazı Paydalar.....	37
<i>Nâmık Kemal Kültü</i>	37
<i>Romantikler ve Sürgün</i>	41
<i>Romantikler, Trajik Acılar, Erken Ölümler</i>	43
Türk Romantizminin Unsurları, Temaları, İlkeleri.....	46
<i>Gençlik Romantizmi</i>	46
<i>Ortaçağ Merakı</i>	48
<i>Rousseaucu Toplumsal Düzen Tasavvuru</i>	51
<i>Tercümenin Önemi</i>	55
<i>Melankoli, Mâzi ve Rüya</i>	58
<i>Antikapitalist Tavrın Eksikliği</i>	62
Türk Düşüncesini Romantikleştiren Sorunlar.....	65
<i>Entelektüel Pusulasızlık</i>	66
<i>Aydınlanma Eksikliği</i>	67
<i>Çelişkili Modernleşme</i>	69

Romantik Aynalama: Şarkiyatçılığa Karşı Öfkeli Garbiyatçılık	71
<i>Türk Düşüncesinde Bir Sorun Olarak Garbiyatçılık</i>	72
<i>Batı'ya Karşı Üstünlük Duygusu</i>	76

İKİNCİ BÖLÜM

VOLKSGEIST: HERDER'DEN BU ÜLKE'NİN RUHUNA	81
Ruh İdealizmi	82
Volksgeist'in Unsurları: Vatan, Bayrak, İman	90
Volksgeist'in Sınırları: Dil, Tarih, Coğrafya	97
Türklerin Milli Ruhuna Dair Meta-Anlatı	107
<i>Kadim Zamanlardan Bâkî Kalan Miras</i>	108
<i>"Türkler Bir Ruh-u Milli Arıyor"</i>	111
<i>Türkiye'nin Kurucu 'Ruh'u</i>	116
<i>Kurucu Nesil ve Muhafazakâr-Milliyetçi Ruh</i>	119
<i>İdeolojik Çeşitlenmenin Sonrasında "Türkiye'nin Ruhunu"</i>	124
"Denizi Ayrı Deniz, Havası Ayrı Hava": Bu Ülke Tahlilleri	126

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ROMANTİZMİN TAŞRASI:

FOLKLOR, POPÜLİZM VE KÖYCÜLÜK	131
Masalsı Bir Anlatı Olarak Memleket Romantizasyonu	133
Türkiye'de Romantizm, Folklor ve Köycülük İlişkisi	138
<i>Jön Türklerin Folkloru Keşfi ve</i>	
<i>Halk Mitolojisinin İşlevselleştirilmesi</i>	140
<i>Erken Cumhuriyet Dönemi ve</i>	
<i>Kurumsal Folk Kültür Araştırmaları</i>	146
<i>Anadoluculuk ve Memleketçilik</i>	148
Halk Edebiyatı İncelemelerinden,	
Edebiyatın Halkı İncelemesine: Romantik Köycülük	150
<i>Sol Romantizm ve Büyülü Gerçekçilik</i>	159
<i>Popülizm ve Milli Devletin Temsilcisi Olarak Öğretmen</i>	162
Halka Doğru'dan Halk İradesine:	
Popülizm ve 'Millet Sevdası' Söylemi	164
<i>Demokrat Parti Etkisi: Köyün Politik Olarak Araçsallaştırılması</i>	165
<i>II. Cumhuriyette Politik Dozu Artan Köycülük</i>	
<i>ve Devrimci Romantizm</i>	167
<i>Köyün ve Çobanlı (Pastoral) Değerlerin Görünürlüğü</i>	170

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ROMANTİK DEVLET VE VATAN MITOLOJİSİ	175
Mitolojinin Sihirli Dünyası	176
Modern Politik Mitoloji ve Romantikler.....	182
Devlet Mitosu ve Türk Politik Mitolojisi.....	191
<i>Devr-i Kadimden Devr-i Cedide</i>	191
<i>Çanakkale ve İstiklâl Savaşlarının Anlatımı: Heyecan, Efsane ve Gerçek</i>	200
<i>"Devletin Milletiyle Bölünmez Bütünlüğü" Miti: Nizâm-ı Âlemden Otoritarizme</i>	206
<i>'Kara Romantizm'e İntibak: Gökalp'in Cumhuriyet Düşüncesi Üzerine Etkileri</i>	211
Türk Devletine Dair Bazı Mitolojik Vasıflar	216

BEŞİNCİ BÖLÜM

ROMANTİK TARİHYAZIMI VE TÜRKİYE'DE TARİHİ ROMANTİZM	227
Batı'da ve Türkiye'de Tarihyazımı	228
Edebî Romantizmde Tarih Merakının Doğuşu ve Yükselişi.....	236
Türkiye'de Romantik Tarih Anlayışı.....	245
<i>Nâmık Kemal ve Döneminin Romantik Tarihçiliği</i>	246
<i>Meşrutiyet, Türkçülüğün Yükselişi ve Romantik Tarihçilik</i>	253
<i>Erken Cumhuriyet Döneminde Tarih ve Romantizm</i>	262
Türk Edebiyatında Tarihin Romantikleştirilmesi ve Romantik Tarih Görüşünün Edebileştirilmesi	268

SONUÇ

TÜRK ROMANTİZMİ ÜZERİNE BAZI NOTLAR	281
KAYNAKÇA.....	292
İSİM DİZİNİ.....	306
KAVRAM DİZİNİ.....	310

ÖNSÖZ

Bu uzun metin, diğer her şeyden çok, Türk düşüncesinin kimi bakımlardan ‘iptidaî’ kalmasına yol açan sebeplerin ne olduğuna dair son derecede kişisel bir merakın ürünü olarak doğdu. Ne var ki, bu kişisel merak, zamanla kendilerini yakından tanımakla büyük bir ayrıcalık edindiğim birçok kişinin de desteğiyle, kişiselliğin ötesine geçen bir hal aldı ve İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde bir doktora tezi olarak tecessüm etti. Bu sebeple Önsöz bölümünü, serüvene katkıları dolayısıyla teşekkür borçlu olduğum kişilere ayırmak isterim. Bunların başında, yazdıklarımı müthiş bir sabırla tekrar tekrar okuyan, her tıkanmamda yeni yaklaşımlar öneren Doç. Dr. İnci Özkan Kerestecioğlu geliyor. Hocama çalışmalarına gösterdiği ilgi, asla esirgemediği dostça yaklaşım ve gelişim seyrime yaptığı aslı katkı için tüm samimiyetimle burada teşekkür ediyorum. Konu üzerine tartışırken sarf ettiği bir çift söze kütüphaneleri sığdıran ve değişik mahfillerde öğrencisi olduğumu belirterek türlü ayrıcalıklardan istifade ettiğim Hocam, hocalarımın hocası, “hocaların hocası” Prof. Dr. Cemil Oktay’a, hem ömür boyu unutmamaya söz verdiğim nasihatleri, hem hediye ettiği onlarca kitabı için müteşekkirim. Onun gölgesi bu çalışmanın üzerine düşmeseydi, çalışma metnim belki de hiçbir za-

man bu hâli almayacaktı. Her daim yanımda olan dostça tavrı ve tüm öğrencilerinin çalışmalarını kolaylaştıran samimi yaklaşımı için Prof. Dr. Birsen Hekimoğlu Örs'e de, bütün lisansüstü eğitim serüvenim boyunca yolumu aydınlatığı için içtenlikle teşekkür ederim.

Mainz Institüte für Europäische Geschichte ve İstanbul Orient Enstitüsü'nden Doç. Dr. Zaur Gasimov, çalışmamın fikir temellerini biri Almanya'da, biri Fransa'da olmak üzere, iki uluslararası konferansta sınınamamı mümkün kılmasının yanı sıra, araştırmamı derinleştirmem konusunda muazzam derecede yardımcı oldu. Araştırmam sırasında Mainz'daki Enstitü'de kısa süreliğine misafir olmamın ötesinde, dostluğundan ve hayret verici entelektüel birikiminden yararlanmak benim için son zamanların en büyük talihlerinden biri. Kendisine, tıpkı İnci, Cemil ve Birsen Hocalarıma karşı hissettiğim gibi, ömür boyu şükran duyacağım. Gazeteci-yazar Mahmut Şenol ise lisansüstü çalışmalarımın en büyük kazançlarından biri olarak burada anılmayı hak ediyor. Kendisi harika bir dost, ciddi bir entelektüel ve titiz bir okur olarak bu çalışmada yoğun emek sahibidir. Aynı şekilde metnin taslaklarını okuyup eleştiren doktora dönem arkadaşlarım Çağdaş Dedeoğlu, Özde Köseoğlu ve Suna Yılmaz'a da teşekkürü bir borç bilirim.

Türk politik kültürünü biçimlendiren tarihsel ve güncel konular üzerine doyumsuz sohbetleriyle, dopdolu dersleriyle düşünce dünyamı zenginleştiren ve çalışmama doğrudan katkı sağlayan Prof. Dr. Berdal Aral, Doç. Dr. Mehmet Ö. Alkan, Prof. Dr. Serpil Çakır, Prof. Dr. Namık Sinan Turan ve Doç. Dr. Sevgi Uçan Çubukçu'ya da teşekkür borcumu bir kez de burada eda etmek isterim. Tüm bu kıymetli entelektüellerin sadece isimlerini anmakla yetinirken en azından şu kadarını söylemek isterim: Şimdi geriye dönüp bakınca daha iyi görüyorum ki, bu zaman zarfında –bir şarkının da dile getirdiği gibi– gerçekten ama gerçekten “iyi dostlar biriktirdim, hepsi ailem oldu.”

Bununla birlikte, sadece üç gün yüz yüze görüşmüş olsak da, kendilerinden romantik edebiyat-milliyetçilik ilişkisi üzerine çok şey öğrendiğimi gururla belirteceğim üç kişiye; Prof. Dr.

Azade Seyhan, Prof. Dr. Gregory Jusdanis ve Prof. Dr. Sami Zubaida'ya, ve elbette onlarla bir arada bulunmama imkân sağlayan Prof. Dr. Elizabeth Özdalga'ya, bundan muhtemelen haberdar olmayacak olsalar da, çok teşekkür ederim. Prof. Dr. Terry Eagleton ile mülakat yapmak da, bu çalışmanın gelişim seyri içinde en heyecan verici tecrübelerden biri oldu. Bu büyük şahsiyete ve elbette mülakata vesile olan Mutlu Dursun'a daima müteşekkir olacağım.

Diğer yandan, Meşrutiyet döneminin bazı dergilerine ulaşma konusunda Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin Osmanlıca matbu eserler bölümüyle ilgilenen personeline, sadece bana değil, tüm araştırmacılara alışık olmadığımız türden kolaylıklar sağladıkları için müteşekkirim. Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi'nden ve elbette İstanbul Üniversitesi'nin hem SBF hem merkez kütüphanesinden –bazen sorun yaşadıysam da– bolca istifade ettim. Dahası, örneğin Gökalp'in bir eserini Sabri Ülgener'in kendi el yazısıyla iliştilmiş bazı derkenarlar eşliğinde okumak, Tarık Zafer Tunaya'nın bağışladığı bir kitaptan yararlanmak, benim için başlı başına bir ayrıcalıktı. Bu kütüphanelerin zenginleşmesine katkı sağlayan, tek bir kitap bağışında dahi bulunan herkesi, bu vesileyle şükranla anıyorum ve selamlıyorum.

Çalışmanın yazılma süreci enteresan geçici iş tecrübeleri edinmemi de mümkün kıldı. O tecrübelere refakatte bulunan; metin yazarlığından koruma görevliliğine, basketbol antrenörlüğünden editörlüğe teşrik-i mesai eylediğim herkese, sabır ve destekleri için teşekkür etmek isterim. Son ve büyük bir teşekkür de, bu çalışmanın kitaplaşmasını sağlayan İletişim Yayınları'na. Dosyamın değerlendirilmesinde özellikle Tamıl Bora ve Prof. Dr. Ahmet İnsel'e gösterdikleri nezaket ve verdikleri dostça destek için gerçekten müteşekkirim. Bununla beraber tüm bu yardım ve desteklere rağmen çalışmadaki tüm eksik ve kusurlar tamamen şahsıma aittir ve çalışma, gelecek eleştirilerle ikmal edilmeye her daim muhtaç olacaktır.

GİRİŞ

Bu çalışmanın resmen başladığı 2012 yılı, Romantizmin öncülerinden Herder'in uzun, zorlu macerası için yollara düştüğü, Fichte'nin doğduğu, Macpherson'un efsanevi Ossian'ı keşfedip *Fingal* ile okurlara takdim ettiği, Goethe'nin ilk eserini kaleme aldığı, ve belki de hepsinden önemlisi, Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* ve *Emile*'i yazıp yayınlamaya başladığı tarihin, 1762'nin, 250. yıl dönümüne tekabül ediyordu. Bir diğer deyişle, çeyrek bin yıllık bir kavram olan Romantizmin miladı, 2012'den bakıldığında, pekâlâ 1762'ye sabitlenebilirdi...

Pekiye Romantizm nedir? Bu konuda Friedrich Schlegel, 1793 yılında kardeşi Wilhelm'e seslendiği bir mektupta "Sana en az 125 sayfa tutacağı için 'romantik' kelimesine dair açıklamamı gönderemiyorum" diye yazar. Bu çok kısa ve açık ifadeden de anlaşıldığı gibi, Romantizmi tanımlamak, karmaşık doğası gereği, en başından itibaren daima sorun oldu. Sistemik bir birlikten ziyade başına buyruk sanatçı ve düşünürlerin şekillendirdiği bir hareket, bir yaklaşım, bir felsefe, bir dünya görüşü olarak Romantizm, Kartezyen düşünce geleneğine karşı bir tepki olarak doğdu ve birkaç on yıl içinde tek bir tanıma sığdırılamayacak kadar farklı çehrelere sahip oldu. Bugün bile Romantizm, aradan geçen 250 yıla rağmen belir-

siz sınırları ve çözümlenemez karmaşıklığı nedeniyle hâlâ bir “muamma”dır.

Ancak bir bütün olarak bakıldığında, kelimenin en geniş anlamıyla Romantizm, tam bir 19. yüzyıl (1789-1918) meselesi olarak görülmüştür. Özellikle politik temerküzün saraylardan salonlara, gazetelere, kahvehanelere, sokaklara doğru yayıldığı kitleselleşme çağında Romantizmin çeşitli politik suretlere büründüğü; milliyetçilik, muhafazakârlık ve devrimcilik ile birlikte ‘romantik’ diye nitelenen pek çok politik ve kültürel aktörün oldukça karmaşık bir mücadele tarihi var ettiği söylenebilir. Modernleşmenin ürettiği koşullarda, sanat ve fikir eserleri, geleneksel zamanların alışkanlığının aksine, aristokratların beğenilerine sunulmanın ötesine geçmiş ve kitleselleşme sürecine uyumlu bir yaratımla, toplumun tamamına (ya da geniş kesimlerine) seslenmeye başlamıştır. Modernleşmenin farklılaştırıcı yönelimleri, kimi sanatçı ve düşünürleri “hayatta kalma eserleri” kurmaya iterken, aynı sürecin benzeştirici yönelimleri de kimilerine “ütopya veya mefkûre üretme” görevi vermiştir. Bu çözümsüz problem yüzündendir ki, Oscar Wilde, *Dorian Gray’in Portresi* adlı eserinin önsözünde, “19. yüzyılın gerçekçiliğe duyduğu nefret, Caliban’ın aynada kendi yüzünü gördüğünde duyduğu öfkedendir. 19. yüzyılın romantik akıma duyduğu nefret, Caliban’ın aynada kendi yüzünü göremediğinde duyduğu öfkedendir” der.

Bu “uzun yüzyıl” (1789-1918), bir başka bakış açısıyla, bir ön-küreselleşme çağı olarak da değerlendirilebilir. Zira 19. yüzyıl, etkileri gezegenin geneline yayılacak ve toplumların yaşamalarını baştanbaşa değiştirecek kimi icatlarla, kavramlarla, insanlarla, fikirlerle ve olaylarla birlikte hatırlanmayı hak eder. Romantizm de bireysellikten toplumsallığa bu devrin hemen başında; Sanayi Devrimi, Fransız Devrimi ve Napoleon Savaşları ile geçti. Romantiklerin sıklıkla ele aldığı bu üç kritik eşik, önce coşkuyla selamlandı; ardından büyük bir hayal kırıklığı yarattı. Bu şartlarda –Michael Löwy ve Robert Sayre’nin belirttiği gibi– sanayileşmenin, yerinden yurdundan ettiği insanları mutsuz kıldığı ve geçmişteki düzenin, yenisinden daha iyi ol-

duğu fikri İngiliz romantizminin; Fransız Devrimi'nin yarattığı hayal kırıklığı sonucunda imparatorluk özlemlerini diriltten Napoleon Savaşları'nın ise Alman romantizminin gelişimindeki yönlendirici rolü ortadadır. Türk romantizmine ilişkin bir sebep aradığımızda ise, I. Bölüm'de tartışma zemini oluşturup, devamında muhtelif yönlerini irdelediğimiz gibi, Türkiye'de bir Napoleon işgali, bir halk devrimi ya da bir sanayileşme çilesi yaşanmadı. Türk romantizmi, diğer her şeyden ziyade, 19. yüzyıl Türk politik kültürünün temsilcilerinin Avrupa modernliğiyle karşılaşması ve toplumlarının sandıklarından çok daha gerilerde kaldığının farkına varmasıyla ilişkilidir. Türk romantizminin hemen her ürününde kendini ele veren, modern emsallerle yerel temsiller arasındaki uyumsuzlukları açıklama çabasının ardında bulunan "Avrupa'ya kendini ispatlama" isteği ve "kabul görme beklentisi/kabul görmemeye karşı Garbiyatçı öfkelenme" eğilimi, bunun açık delilidir.

"Romantizm" kavramı elle tutulur, gözle görülür dünyanın ölçülebilirliğinin ötesine geçen metafizik-idealist değer ve güçlere atıfta bulunur. Erken dönemin Romantizmi, "eleştirel aklın eleştirisi"ni yapan ve "dünyanın büyüsu"nü bozulmasına karşı çıkan; hatta onu yeniden büyülemek isteyen bir isyandan gücünü alır. Yine de Romantiklerin düşünceleri, sanatın alegorisi ve "anlamı bir giz perdesinin ardında saklama" kaygısı nedeniyle hayli bulanıktır. Bu muammayı anlaşılır kılmak adına edebiyat eleştirmeni René Wellek, 'Romantik' diye nitelenen yazarların paylaştığı üç norm tespit edilebileceğini belirtmiştir. Bunlar, şiirsel bakış için gereken muhayyile/hayal gücü, dünya görüşü için gereken doğa ve şiirsel üslup için gereken sembol ve mitostur. Bu tanım doğrultusunda Romantizm, edebi anlamına kavuşarak, yaşamı şiirselleştirmek ve destansılaştırmak diye yorumlanacaktır. Bu yaklaşım, aynı zamanda insanı şairleştirmek ve kahramanlaştırmak anlamına da gelecektir elbette. Tam bu noktada, romantikliğin muhtemelen en iyi tanımının Novalis'e ait olduğu konusunda geniş bir fikir birliğinden bahsedilebilir. "Sıradan şeylere yüksek bir anlam, alışılmışa gizemli bir itibar, bilinene bilinmeyenin onuru, sonluya son-

suz bir görünüm vererek romantikleştiriyorum” diyen Novalis, sekülerleşirken büyüsü bozulan bir dünyayı Romantiklerin yeniden büyülemeye çalıştığını estetik bir ifadeyle ortaya koymaktadır. Bu tanımın izi sürüldüğünde Romantizmin, dehanın elinde hakikati bir mitosa, bir efsaneye dönüştürmeyi teklif ettiği görülmektedir. Bu yüzden romantik düşünce, büyülenmesi, mest edilmesi gereken insanlık ailesini mutlu kılmak veya teskin etmek adına, en başından beri sanatı “toplum için” icra etmekten yana tavır almıştır. Romantizmin toplumsal bilinç nezdinde bazen teselli, tedavi ve telafi edici, bazen tahrik, taziyelik ve tahkim edici olması bundandır...

Modernleşme derinleştikçe romantik akımın aldığı haller giderek başkalaştı ve Romantizm toplumsal açıdan çok daha kuşatıcı, çok daha kapsayıcı bir anlam kazandı. Romantiklere göre, modern medeniyette, teknik yöndeki gelişime rağmen, hakkatte hiçbir insanî ilerleme gerçekleşmemiştir. Yani insanlar biraz daha müreffeh bir yaşama eriştiklerinde, biraz daha mutlu ol(a)mamıştır. Bu yüzden liberal ilerleme ideali ve tarihin çizgiselliği gibi moderniteye yön veren fikirlere Romantikler karşı çıkar ve ‘akıl ölçsüzlüğü’ne karşı bir denge arar. Newtoncu düşüncenin yarattığı matematiksel-analitik görüşleri, Akıl Çağı düşünürlerini ve Aydınlanmacıları, ‘soyut akıl’ fetişizmi nedeniyle eleştiren Romantikler, insanın doğayı anlama yolunda içindeki “ruh” a kulak vermesi gerektiğini söylemektedir. Özellikle muhafazakâr ve milliyetçi cenahta büyük heyecanla sahiplenilen ruh söylemi neticesinde folklorik araştırmalardan, mitolojik destanların kayıt altına alınmasına, dilin/ırkın soy-kütüğünün keşfinden, halkın yerel (folk) kültürlerini canlandıran/canlı tutan festivallere dek bunun çok çeşitli sonuçları olacaktır. Bununla birlikte 19. yüzyılın hareketli entelektüel atmosferinde bu merakın somut sonuçlarından biri olarak otantik “kültür” vurgusu gelişti ve milli kültürün, evrensel medeniyetten daha öncelikli olduğu yönünde romantik milliyetçi temalar türedi. Bunu “modernleşmekte geç kalmışlığın telaşı içinde” dile getiren metinler için Ziya Gökalp külliyatına bakmak yeterlidir.

Aslında başından beri romantik aydınlar için yerel/aşağı/folk

kültür, muazzam bir sermaye anlamına gelmiştir. Hür zamanların hayali Ortaçağcı romantik bir ilkelciliği üretirken, endüstri öncesi toplumsal düzen ve ahlâkın, âdet ve geleneklerin incelenmesi, şarkıların derlenmesi, efsane ve halk masallarının toplanması, sanayileşmeyle birlikte köylerini unutmaya mecbur kılınan proleter(leşen) kitleleri hareketlendirmek için komünist ütopyaya da sıkça destek sağladı. Bu anlamda Romantizm, özellikle 19. yüzyılın başından itibaren politik muhafazakârlığa ruhunu verdiği gibi, aynı zamanda devrimci bir bilinç de ol(uşt)urdu.

Öbür yandan modern(leşen) toplumlarda standart eğitim sisteminin kurulması neticesinde hızla gelişen yazılı kültür, filolojik, edebi ve tarihsel çalışmaların da desteğiyle, kozmopolit ideallere karşı köklü bir mücadeleye girişilmesinin yolunu açtı. Bu yönelim, elbette, kaçınılmaz olarak milli-devlet/ulus-devlet fikrinin yoğunlaşmasını da sağlıyordu. Devletin ve milletin romantikleştirilmesi, vatan kasideleriyle birleşerek ortaya “milli romantik duyuş” ya da onu ikame etmek üzere kullanılan “milli romantizm” denen kültürel milliyetçi tavrı çıkarıyordu. Resmî ve yarı-resmî kurumsallaşmaların yönlendirici etkisi devreye girmeye başladıkça, milli-devlet kurma (ve ona uygun bir toplumsal bilinç inşa etme) süreçlerinde kültürel bir yoğunlaşma göze çarpıyordu. Romantizm, milli romantizm kisvesine büründüğünde, gayet rasyonel ve modernleşmeyle uyumlu bir halde, her ülkede dilde sadeleşme, milli bir alfabe yaratma ya da basın-yayın aracılığıyla toplumsal ve politik bir bilinçlenme gayretine hizmet vermekteydi. Bu aşamada modern(leştirici) eylemin aksine söylem boyutunda romantik edebiyat ve müzik, esin kaynakları henüz modern medeniyetin yıkıcılığıyla yüzleşmemiş, “bozulmamış, saf insanlar diyarı” olarak tanımlanan ve çobanlı (pastoral) motiflerle süslenen kır/köy olduğu için, otantikçiliğin ve milliyetçiliğin en önemli iki vasıtası olmuş gibi gözükmektedir.

Romantiklerin otantik ve yerel kültürlerde –Şarkiyatçı güdülerle– bulduğu mistik hava da belirleyici bir önem taşımıştır. Gizemli olana –ökültist güdülerle– duyulan merakın ise, Ay-

dınlanmanın tüm gizemleri ortadan kaldırma vaadinin gerçeklik bulmadığı bir ortamda geliştiğini unutmamak gerekir. Bu anlamda, örneğin Keltlerin efsanevi şairi Ossian, dönemin Romantiklerinin elinde birdenbire “Kuzeyin Homeros’u”; Yukarı İskoç yaylaları ise, mistik olaylara gebe bir “Kutsal Topraklar” diyarı oluvermiştir. Hölderlin’den Lamartine’e birçok romantik sanatçıyı halk şiirleri yazmaya sevk eden de, Puşkin ve Scott’u Ortaçağ’a odaklanan tarihî romanlar yazmaya sevk eden de, bu türden büyük heyecan dalgalarıdır. Benzer şeylerin, özellikle İskandinav mitolojisinin yeniden yorumlanmasıyla Nordik toplumlarda yaşandığı bilinmektedir. Türkiye’de ise Dede Korkut figürü ve Kızıl Elma mitosu etrafında toplanan bir milli mitoloji, Turan ülkesi söylemi eşliğinde, İslâm-öncesi Türk medeniyeti tarihine dair romantik bir merak uyandırdı. Modernleşme milliyetçiliğinin İslâm’la barışmaya başladığı dönemlerde ise kuvvetli bir Ortaçağcılık, edebî-politik söyleme hızla nüfuz etti ve kendine kalıcı bir yer edindi.

Yeri gelmişken belirtmek gerekir; Romantizmin başka hiçbir temsili, şairlik kadar yüksek bir şan ve itibar getirmemiştir. Şair bazen bir peygamber, bazen bir vaiz, bazen bir aziz, bazen bir ajitator, bazen bir kahraman, bazen bir yasa koyucu, bazen bir kurucu, bazen bir yok edici ve bazen bir yaratıcı olarak görülür. Böylesine merkezî bir toplumsal rol yüklenen şairler, genellikle politik mücadelelerin ortasında kalmış ve yine genellikle çeşitli sürgünlerle ödüllendirilmiştir. Ne var ki uzun 19. yüzyıl şartlarında, şiirin gücü, çoğu zaman onu politikleştirirken, kimi zaman şairleri de politikacılaştırmıştır. Bunu fark eden politik aktörler şairlerin duyguları harekete geçirici, öfke ve heyecanı yönlendirici, hatta yeni bir mitos yaratıcı mutan- tan sesinden ve ruhani gücünden istifade etmekten geri durmadı. Fichte’den Petöfi’ye, Mickiewicz’den Ziya Gökalp’e pek çok milliyetçi entelektüel şiirleriyle hükümetlerinin politik projelerini dile getirirken; tıpkı Mehmet Âkif, Yahya Kemal ve diğer pek çok romantik Türk şairi örneğinde görüldüğü gibi, Lord Byron, Lamartine ve Hugo türünden romantik dehaler da, aktif birer politikacı olarak parlamentolarda görev aldılar.

Sanatın ve düşüncenin geniş kitlelerce görünürlük/bilinirlik kazandığı ve millileşme bakımından hayli bereketli 19. yüzyıl koşullarında eğitim seviyesinin Avrupa genelindeki artışı, refahın yükselişi ve kentleşmenin getirdiği toplumsal kesişmeler sayesinde, insanlar edinebildikleri her bilgiye dikkat kesilmeyi alışkanlık hâline getirdi. Modernleşmenin toplumsal yüzü böyleydi. Resmin geneline bakarsak, gazete ve dergiler de, tam bir 19. yüzyıl ürünüydü. Sansürün egemen olduğu rejimlerde, basın-yayın camiası yüzünü yalınkat gazetecilerden taravetli, hararetili şairlere çevirmeyi kısa sürede öğrenmişti. 1789-1848 arasındaki yarım yüzyılda artık anlaşılmişti ki, edebiyat sadece edebiyat; felsefe sadece soyut düşünce demek değildi. Hal böyleyken, kaçınılmaz olarak politika da sarayların ve parlamentoların sınırlarından taşıyor ve kralların, despotların veya profesyonel politikacıların elinden kaçıyor; Herder'in öncü tabiriyle, yaratılmakta olan "millet ormanı"nın içlerine doğru yayılıyordu. Bu açıdan Romantizm üzerine yapılacak her inceleme, şiirlere, şairlere, şiirsel söylemlere başvurmak durumundadır. Zira çalışmanın tüm bölümlerinde sıkça yer verdiğimiz üzere, romantik şiirler aracılığıyla politik-toplumsal fikirler çok daha çarpıcı bir surete büründürülebiliyordu. Bu yüzden Goethe, Hugo, Blake derken, geç modernleşen/geç milletleşen toplumlarda da milli romantik duyusu mümkün kılan şairler, daha da politikleş(tiril)miş ve geniş zaman dilimlerinde milli kahramanlara dönüştürülmüştür. Yunanistan'da Solomos, Bulgaristan'da Botev, Rusya'da Puşkin'e yüklenen bu anlam, Türkiye'de de elbette Nâmık Kemal'den esirgenmedi...

Romantizm bunca zaman neye yaradı ya da toplumsal-politik düşünceye ne kattı? Her şeyden önce Romantizm, yaşamakta olan travmatik kapitalist gelişmenin, sanayileşmenin, şehirleşmenin ve kitlesel savaş ya da göçlerin tüm tatsızlıklarına ya kuşatıcı bir biçimde anlam kazandırdı ya da o can sıkıcı gerçekleri maskeleyerek yaradı. Muhafazakârlıktan sosyalizme dek birçok politik tutum ve eyleme bir adım mesafede duran bu gergin bekleyiş, içinde modernliğin yarattığı çelişkilere karşı çok çeşitli direniş ve terapi yolları barındırıyordu. Geç-

mişin mitleri ve zaferleriyle, dinî ve felsefî aşkınlığa doğru çıkılan içsel yolculuklarıyla, kaçış edebiyatı diyebileceğimiz egzotizm meraklarıyla Romantikler toplumsal bir ruh yaratmak, işte, dilde ve fikirde birlik tesis etmek için, bir tür kültürel “uyanış” (Rönesans) başlattılar.

Romantiklerin ilk temsilcileri, millet hakkında politik olmayan, ancak bir tür kültürel milliyetçilik veya ön-milliyetçilik olarak değerlendirilebilecek sözler sarf etmişti. Herder, ahababı Kant’ın “ebedi barış” projesinin karşısında, “milletlerin kardeşliği rejimi”ni resmetmiş ve “Her kültürün bir çekim merkezi vardır” diyerek, bir yandan evrenselci-monist Aydınlanma karşıtlığını göstermiş; farklı medeniyetlerin farklı amaçlar güdebileceğini ve bu amaçları gütmeye hakkına sahip oldukları gerçeğini dile getirmişti. Romantiklerin “Kendini bil!” düsturu, Herder’in, insanın mensubu olduğu toplumu (dilini), zamanı (tarihini), mekânı (coğrafyasını) bilmesini gerektirdiği önermesine varıyordu. Her bir toplumun kendine mahsus (*unique*) olmasını mümkün kılan ve dışarıdan bir gözün kolay kolay anlayamayacağı bir ruhu; *Volksgeist*’ı vardı ve bu *Innerlichkeit* (iç dünyası, içsellik, özü) hiçbir zaman aşılamazdı. Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki, Alman romantizminden Türk romantizmine birçok yatay geçişi mümkün kılan Ziya Gökalp’in bu konulardaki eserleri, felsefi derinlikten mahrum olsa da, izleyicileri arasında kalıcı etkiler uyandırmış ve Türk muhafazakâr milliyetçiliğinin Batı’ya karşı gün yüzüne çıkmaya meyilli öfke ve hiddetini frenleyici bir rol oynamıştır.

Romantik düşünceyi anlamak için iki unsur daha aslî bir önem taşır. Bilindiği üzere mitoloji ve ilahiyat, Aydınlanma düşüncesi ve modernitenin temel ilkeleri tarafından değersizleştirilen iki olgudur. Bu noktada, “Devlet ve Vatan Mitolojisi” konulu bölümde modernitenin yazı yüzü akıl-bilim-ilerleme gibi kavramlar iken, tuğra yüzünde mitolojinin, tanrı ve tanrıçaların, aziz ve azizelerin, şehitlerin, cennetlerin yer aldığını ve bunların Romantizm eliyle politik söylemi nasıl biçimlendirdiğini anlamaya ve açıklamaya çalışmak gerekiyordu. Devletin modern toplumların tanrısı yapıldığı ve Romantik düşünürle-

rin devleti estetikleştiren, kutsayıp ilahileştiren eserler vermesinin ardındaki sebepleri bulmaya gayret etmek gerekiyordu. Devlet, niçin mitolojik bir dev, kutsal bir değer, uğruna yaşanması ve ölünmesinden başka bir şey düşünülemez bir maşuktu? Neden o 'öl' dediğinde ölünür, 'gül' dediğinde gülünürdü? Kimi zaman "vatan" kavramıyla kendisini daha dışıl bir surete sokarak estetikleştiren bu aşkın varlık, bir nevi 'amentü'sü olan metinde, "kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda" demekle kalmıyordu. "Şüheda fıskıracak toprağı sıksan, şüheda" diye geçmişte bugün için ölenleri hatırlatarak, bugün de yarınlar için ölünmesi gerektiğinde, yapılacak şeyin ne olduğunu ifade ediyordu. Benzer yaklaşım, "Bu görev senin en kıymetli hazinendir" diyerek "dünya görüşü sunan" diğer ezber metinlerinde de görülür.

Devlet mitolojisi zaman ve mekân mefhumlarını yırtıp atarak, insanları insan-ötesi varlıklarla muhatap kılar. Ölülerini canlılarla sürekli olarak konuşturur; büstlerle, heykellerle, marşlarla ve şiirlerle sürekli bir ayin hâlinindedir. Bu derece büyük bir teslimiyet isteyen dogmatik ilkeler bütünü olan 'Devlet'in modern zamanların tanrısı olduğunu söyleyen genişçe bir literatür bulunmaktadır. Muhtemelen bu yüzden devlet mitolojisi, alabildiğine ilahiyatçı bir dil kurgulayarak kendini ifade eder. Böylece, ona ilişkin yapılan her faaliyet, sarf edilen her söz, sevap ve günah gibi kavramlarla da açıklanabilir hâle gelir. Öyleyse, mitolojinin felsefe ve sözlü edebiyattan çok daha fazlasıyla ilahiyata yakın olduğunu akıldan tutmamız ve romantik milliyetçi bir kurgunun güzelleştirdiği devleti başka yönlerden de incelememiz gerekmektedir.

Bu metafizik boyut, kaçınılmaz olarak 'ruhların kurtarılması' için tekrar tekrar *Volksgeist* kavramına dönmeyi mümkün kılmakta; bu konuda muhtaç olunan kudret, köklerdeki asil 'muhayyel büyük aile' hissinde bulunmaktadır. İşte bu yüzden Nâ-mık Kemal'le birlikte kendi varlığını fark ettiği ilk dönemlerden itibaren bir hayalî cemaat olarak Türkler 'millet'i romantikleştirmeli; vatani mistikleştirmeli; dil, tarih ve coğrafya etrafında bir kültürel hareket oluşturmalıydı. Bu anlayışa göre me-

sele, sadece parçalanmış Osmanlı'nın bedeniyle, yani vatan topraklarıyla sınırlı değildi; mesele, ölen Osmanlılık ruhuydu da... Artık korunması istenen, Şerif Mardin'in belirttiği gibi, milletin 'ruhu', 'maneviyatı', 'özü' gibi soyut değerlerdi. Bu milli 'öz'ün korunmasını mümkün kılacak olan önlemlerin başında milli kültür yaratmaya yönelmiş bir edebiyat geliyordu. Dolayısıyla milli ruhun (*Volksgeist*'in) toplumsal etkisi için toplumun yüce bir varlık olarak kendisi mistikleştirilmeli; ruh ve maneviyat bütünlüğü, devlet ve vatan gibi kutsal varlıklarla birlikte sürekli dile getirilmeliydi. Milli romantik duygu temsilcilerinin elinde, dilinde, dimağında vuku bulan romantikleştirmeye milli kültürçülüğün zaferi kaçınılmazdı... Sonuç olarak Herder ve Rousseaucu "milli ruh" benzetmesi, modern Türk politik kültürünün (daha çok da estetik boyutunun) doğuş ve gelişim sürecinde, zamanın gereklerine ve nereden bakıldığına bağlı olarak bir parça evrilmekle birlikte, esasen bir sabit değer olarak genel kabul gördü.

İlgili bölümlerde anlatıldığı üzere, efsane ve menkıbeler, dinin, geleneksel küçük topluluklar içinde, 'folk kültür' çerçevesinde yaşayan sıradan insanlar arasında kabul görmeye daha elverişli bir hal almasını sağlamıştır. Modern politik ilahiyatın, modern sıradan insanlar arasında milliyetçi, muhafazakâr veya İslâmcı söylemini benimsetmesi bakımından kritik rol oynayabilen efsanevi, menkıbevi, epik söylem, bugün de benzer bir işlevselliğe sahiptir. Bu bağlamda, Novalis'in muğlâk, şaşırtıcı, ibret verici ve tılsımlı hikâyelerin gücünü, dünyanın büyüsnü yeniden temin etme gereksinimini dile getirdiğini hatırlayabilir; Türk düşüncesinin, hususen ismi anılmasa da Novalis'in –bir bütün olarak erken Romantizmin– yolundan gittiğini ve benimsediği değer ve idealleri romantikleştirerek bir toplum (bir hayali cemaat) inşa ettiğini söyleyebiliriz.

Kutsal devlet-millet-vatan teslisini, dil-tarih-coğrafya üçlüsüne bakıştaki efsanevi-irrasyonel ve duyumsamacı tavırla bütünlükten yoksun 'Milli Romantizm'de, "efsane ve menkıbelerdeki insan iradesini aşan olağanüstü güçler, Tanrı'nın insan ve tabiat üzerindeki hâkimiyetini perçinler, insanı tevekkül ve teslimi-

yete götürür[ken]”, çok yönlü bir toplumsal ‘hemhâl olma’ durumu var etmektedir. İşte bu hemhâl olma durumu “milli ruh” anlatısı bakımından çok verimlidir. Konu ve kişilere tarihî bir derinlik kazandırmasıyla, ilahi bir iradenin gücünü telkin etmesiyle, kıssadan hisse çıkarmaya yarayan çözüm üreticiliğiyle menkıbelerin, efsanevî olanla gerçek olan arasında yumuşak geçişler yapabilme becerisinde, bireylerden kitlelere uzanan bir perspektifte “belirleyici, yönlendirici, kontrol altına alıcı” bir güç olduğu aşikârdır. Bu gerçek, Nâmık Kemal’in metinlerinden bu yana gençler üzerinde romantik bir heyecan ideolojisi yaratmaya çalışanlara çokça hizmet vermiştir.

Tarihsellikten bahsetmişken, konunun bir diğer önemli boyutuna daha açıklık getirmek gerekir. Romantik tarih anlayışı özelinde Walter Scott’un öncü başarısı, okurlar nezdinde, İskoçya tarihine ve özellikle Ortaçağ’a dönük büyük bir merak uyandırırken, ardı sıra açılan pencereden içeri tarihsel bilgiler etrafında toplanan savaşların, kahramanların, dehalarnın, uluların girmeye başlamasını sağlamasından gelir. Romantik tarih anlayışı ile birlikte efsaneler, yiğitler, cengâverler, prensesler ve azizler, yarım yamalak da olsa toplumun geneli tarafından hızla öğrenilmiştir. İskoç tarihini insanların zihnine sevilesi, sempatik bir şey olarak nakşeden Scott romanlarının taklitleri, kısa bir süre sonra aynı etkiyi uyandırmak amacıyla efsanevi öğelere başvurmakla “efsanevi tarih” anlayışını güçlendirmeye başlamış görünmektedir. Örnek vermek gerekirse, Scott’tan habersiz eserler kaleme almış olan Novalis’in Ortaçağ’ında tiranlık, adaletsizlik, serflik, veba gibi meseleler yoktur; *Ofterdingen*’de kardeşliğin ve güzelliklere imanın Katoliklikten beslediği hayalî bir cemaat vardır. Puşkin’in *Boris Godunov*’u ve *Evgeni Ogenin*’i kendine bir tarih yaratmak isteyen Rus entelijansiyasına, Henrik Steffens’in ve Erik Gustaf Geijer’in Gotik tarihî romanlarıyla İskandinav mitolojisinden yararlanarak kurguladığı Vikingler odaklı tarihsel anlatım ise Danimarkalı ve İsveçli aydınlara aradıkları milli ruhu ve tarihsel derinlik hissini verir. Benzer bir yönelim, Nâmık Kemal’in edebî biyografileriyle başlatılabilecek bir gelişim içinde, Mehmet Âkif’ten Cemil Me-

riç'e, Fuad Köprülü'den Kemal Tahir'e, Ahmet Refik'ten Necati Sepetçioğlu'na, Nihal Atsız'dan Yahya Kemal'e uzanan bir kanon tarafından Türkiye'de de oluşturulmuş bulunuyor.

Öte yandan, milli kültür arayışının önemli bir boyutunu teşkil eden romantik tarih anlayışı edebiyatla yoğun etkileşim içinde, nesnel tarihi olabildiğince esneterek biçimlendirdi. Milli romantik tarihçiliğin başından beri gayesi, vatanın ve milletin romantizasyonu oldu. Bu anlamda Romantizm ilk evresinden itibaren aslında pedagojik bir görev üstleniyordu. Tarih bundan böyle genç nesillere vatanlarını sevdirmek, atalarını tanıtmak ve bunlardan derlenen bir ideal çerçevesinde topluma bir ütopya vermek anlamını taşımaktaydı. Neticede araştırmalar, değerlendirmeler ve tarihyazımı, insanları etrafında toplayışıyla, gerçek bir milli bilinç uyandırmaya, insanların, başka milletlerle aralarındaki kültürel, tarihsel, toplumsal farklar bulunduğunu görmesini sağlamasıyla da politik bir milliyetçiliğin gelişimine zemin oluşturuyordu. "Milli kültür" kavramı bu aşamada, öncesinden çok daha fazla duyulur olmaya başlıyordu...

Devletlerin dışında, devletlerden başka bir aşkın varlık olarak "Millet"ler vardı. İnsanlar, neden ve nasıl İngiliz, neden ve nasıl İrlandalı, neden ve nasıl İskoç olduklarını bilmek ve anlamak istiyordu. Bu yüzden çalışmanın "Volksgeist" ve "Romantik Tarih Anlayışı" başlıklı bölümlerini bu hususa verilen cevaplara ayırdım ve buraya kadar bahsedilmiş olan milli ruh, devlet, vatan, millet gibi konular hakkındaki meta-anlatılara, romantik halkçılıktan romantik tarihçiliğe yatay geçişlerin yapıldığı tartışmalara tahsis ettim. Bunu milli kültürün romantikleştirildiği ya da Romantizmin biçimlendirici etkisi altında milliyetçi bir söylemin nasıl költürçülük üzerinden toplumsallaşabildiğini düşünerek değerlendirdiğimizde, Türk politik kültüründe Romantizmin, aslında ne denli merkezî ve kritik bir yer tuttuğunu görmek mümkün hâle gelmekteydi. Modern Türk düşüncesinin en önemli temsilcilerinin ancak romantikleştirici etki uyandırabildikleri ölçüde sevilen, sayılan, hatta ikonlaştırılan birer edebiyatçı, tarihçi, politikacı, şarkıcı veya şair olduğunu görmek bu bakımdan anlamlıdır.